

Зоя Загиней-Заболотенко

докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8679-124X>
vizavi.zoya@gmail.com

DOI: 10.33498/Юш-2025-03-097

УДК 343.3

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ГОСПОДАРСЬКИЙ КОЛАБОРАЦІОНІЗМ (ЧАСТИНА 4 СТАТТІ 111¹ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ) VS ПРАВО НА ПРАЦЮ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Анотація. Притягненню до кримінальної відповідальності за господарський колабораціонізм громадян України (ч. 4 ст. 111¹ Кримінального кодексу України, далі – КК України) протистоїть реалізація ними права на працю, яке є одним із фундаментальних прав людини та гарантується як на рівні міжнародних документів, так і в національному праві. В умовах окупації гарантування права на працю громадянам України своєю державою не припиняється. У цьому аспекті важливо знайти баланс між реалізацією цього права громадянами України, його гарантуванням Україною та притягненням до кримінальної відповідальності за господарський колабораціонізм (“колабораційний баланс”). Для розуміння такого балансу важливо мати на увазі, що на окупованих територіях право на працю хоча й безпосередньо не забезпечується, однак захищає цивільних осіб у аспекті реалізації цього права на окупованих територіях.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити баланс між притягненням громадян України до кримінальної відповідальності за господарський колабораціонізм (ч. 4 ст. 111¹ КК України) та можливістю реалізувати громадянами України на тимчасово окупованих територіях гарантоване державою право на працю.

У результаті опрацювання 120 ухвалених судами вироків за ч. 4 ст. 111¹ КК України виявлено види господарської діяльності, за провадження яких громадяни України визнавалися винуватими та засуджувалися за господарський колабораціонізм. Окремі з таких видів діяльності охоплюються поняттям цивільної оборони в розумінні міжнародного гуманітарного права (наприклад, організація надання різноманітних комунальних послуг). Саме по собі надання таких послуг спрямоване на життєзабезпечення населення окупованої території за відсутності інших показників, які вказують на наявність колабораційної діяльності, не становить складу злочину, передбаченого ч. 4 ст. 111¹ КК України. У разі здійснення громадянином України в умовах окупації господарської діяльності, спрямованої на виживання, яка полягає, зокрема, у наданні певних послуг, за відсутності інших ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111¹ КК України, вказує на відсутність ознак складу господарського колабораціонізму.

Вирішення проблеми “колабораційного балансу” в кожному конкретному випадку потребує збору доказів, які вказують на протиправну чи правомірну поведінку громадянина України під час здійснення господарської діяльності на окупованій території з тим, щоб уникнути

© Зоя Загиней-Заболотенко, 2025

масового засудження за ч. 4 ст. 111¹ КК України. Про протиправну поведінку громадянина України може свідчити, зокрема, його ініціативність у зайнятті керівної посади на підприємстві, в установі, організації, які здійснюють свою діяльність на окупованій території, особливість діяльності, яка вказує на пропаганду чи поширення матеріалів з пропагандою серед місцевого населення на окупованій території, виконання контрактів у взаємодії з оборонними, правоохоронними органами, органами безпеки російської федерації, а також іншими державними підприємствами, установами, організаціями, зокрема, через російську систему у сфері публічних закупівель.

Ключові слова: колабораційна діяльність, господарський колабораціонізм, кримінальна відповідальність, злочин, держава-агресор, взаємодія з державою-агресором, передача матеріальних ресурсів, окуповані території.

Проблема колабораціонізму не є новим явищем для України. На сучасному етапі це явище почало зароджуватися та розвиватися на теренах України, починаючи з 2014 р. Після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України 24 лютого 2022 р. колабораціонізм набув масового характеру. Попри наявність наукових публікацій, у яких висувалися пропозиції криміналізувати колабораціонізм задовго до його масового поширення в Україні¹, законодавець включив відповідну норму до Кримінального кодексу України² (далі – КК України) лише у 2022 р.³ Однією з форм колабораційної діяльності є господарський колабораціонізм, відповідальність за який передбачена ч. 4 ст. 111¹ КК України.

З часу набрання чинності цим Законом, а саме з 15 березня 2022 р., ст. 111¹ КК України почала широко застосовуватися на практиці. І. Опришко, який брав участь у аналізі особливостей кримінальної ситуації в Україні у 2023 р., пише про те, що найбільш поширеним кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки у 2023 р. були випадки колабораційної діяльності⁴. Про це свідчать і офіційні статистичні дані.

Так, згідно з даними Офісу Генерального прокурора у 2022 р. було обліковано 1454 злочини, передбачені ст. 111¹ КК України (48 % усіх облікованих злочинів проти основ національної безпеки України за цей рік), у 2023 р. було обліковано 1592 таких злочини (67 % усіх облікованих злочинів проти основ національної безпеки України), а у 2024 р. – у 2420 випадків колабораційної діяльності (40 % усіх облікованих злочинів проти основ національної безпеки України). Про підозру у вчиненні злочину, передбаченого ст. 111¹ КК України, у 2022 р. було повідомлено 356 особам (64 % осіб, яким було повідомлено про підозру у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України), у 2023 р. – 779 особам (83 % осіб, яким було повідомлено

¹ Є Письменський, *Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис* (Румянцева Г. В. 2020).

² Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 3 березня 2022 р. № 2108-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n12>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴ М Вербенський (ред), *Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції*. 2023 рік (ТВО-РИ 2024) 79.

про підозру у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України), а у 2024 р. – 1148 особам (46 % осіб, яким було повідомлено про підозру у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України)⁵.

Згідно зі статистичними даними Державної судової адміністрації України загалом за 2022–2024 рр. в Україні було засуджено 120 осіб за господарський колабораціонізм (4 % усіх засуджених за ст. 111¹ КК України), з яких 17 осіб у 2022 р. (4 % усіх засуджених за ст. 111¹ КК України у цьому році), 22 особи у 2023 р. (2 % усіх засуджених за ст. 111¹ КК України у цьому році) та 81 особа у 2024 р. (6 % усіх засуджених за ст. 111¹ КК України у цьому році)⁶.

Отже, на рівні правозастосування доволі велика кількість осіб засуджується за господарський колабораціонізм (ч. 4 ст. 111¹ КК України). Щорічно кількість таких засуджених збільшується.

Водночас притягненню до кримінальної відповідальності за господарський колабораціонізм громадян України протистоїть реалізація ними права на працю, яке є одним із фундаментальних прав людини та гарантується як на рівні міжнародних документів, так і в національному праві. Зокрема, згідно зі ст. 23 Загальної декларації прав людини⁷ кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі й сприятливі умови праці та на захист від безробіття. У ч. 1 ст. 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права⁸ проголошено, що держави, які беруть участь у цьому пакті, визнають право на працю, що включає право кожної людини отримати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується, і зроблять належні кроки до забезпечення цього права. Європейська соціальна хартія (переглянута) гарантує, що сторони визнають метою своєї політики, яку вони запроваджуватимуть усіма відповідними засобами як національного, так і міжнародного характеру, досягнення умов, за яких може ефективно здійснюватися, зокрема, таке право, як можливість кожній людині заробляти собі на життя професією, яку вона вільно обирає.

⁵ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2022 р.; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2023 р.; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–вересень 2024 р. <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>> (дата звернення 27.03.2025).

⁶ 2022 рік: № 6 Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022> (дата звернення 27.03.2025); 2023 рік: № 6 Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023> (дата звернення 27.03.2025); 2024 рік: № 6 Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024> (дата звернення 27.03.2025).

⁷ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text> (дата звернення 27.03.2025).

⁸ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 16 грудня 1966 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text> (дата звернення 27.03.2025).

Фундаментальне право людини на працю закріплено у ст. 43 Конституції України⁹, відповідно до якої кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Як передбачено у цій статті, держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю.

В умовах окупації гарантування права на працю громадянам України своєю державою не припиняється. Більше того, у цьому аспекті важливо знайти баланс між реалізацією права громадянами України права на працю, його гарантуванням Україною та притягненням до кримінальної відповідальності за господарський колабораціонізм (ч. 4 ст. 111¹ КК України) (далі – “колабораційний баланс”). Більше того, для розуміння такого балансу важливо мати на увазі, що на окупованих територіях право на працю хоча безпосередньо не забезпечується, однак таке право цивільних осіб захищається нормами міжнародного гуманітарного права в аспекті його реалізації на окупованих територіях. Чи дотримується “колабораційний баланс” у судовій практиці під час притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 111¹ КК України? На це питання спробуємо відповісти на основі аналізу остаточних судових рішень, ухвалених судами України за цією частиною статті.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити баланс між притягненням громадян України до кримінальної відповідальності за господарський колабораціонізм (ч. 4 ст. 111¹ КК України) та їх можливістю реалізувати на тимчасово окупованих територіях гарантоване державою право на працю.

Колабораціонізм є феноменом політико-правової дійсності часів Другої світової війни, складним соціально-психологічним або етичним явищем, що виникло в результаті взаємодії цивільного населення з окупантами під час війни¹⁰. М. Гехтер і О. Відаль-Апарісіо, здійснивши дослідження колабораціонізму у Франції у цей період, зробили ряд важливих застережень стосовно цього явища, які мають значення для розуміння колабораціонізму в Україні. На думку цих дослідників, колабораціонізм потрібно розглядати як будь-який вид допомоги, добровільно наданий місцевим населенням окупаційній владі / державі. Основними типами колабораціонізму крізь призму мотивації співпраці населення з окупантом є: колабораціонізм, заснований на ідеологічній ідентифікації з окупантом; державна співпраця, прагматичне рішення працювати з окупантом з метою підтримання громадського порядку та економіки держави-окупанта; власні інтереси індивідів. Цими дослідниками розроблено також модель колаборації на мікрорівні окупаційних режимів, яка передбачає, що рівень співпраці зумовлений функціо-

⁹ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

¹⁰ К Долгорученко, ‘Колабораціонізм як феномен війни та наукове поняття в межах історико-правових досліджень’ [2022] 56 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція 16–19.

нальною залежністю місцевого населення від окупантів у питанні доступу до особистих благ порівняно з місцевою спільнотою. Чим більш вагомими є “нетто-блага” (за висловом дослідників), що надаються окупаційною владою місцевому населенню, тим більша вірогідність колабораційної співпраці. І, навпаки, чим меншими для конкретних вигодонабувачів “нетто-благ” для місцевого населення, тим менша вірогідність співпраці з окупантом¹¹.

Деякі дослідники, зокрема Д. Едельштейн, Е. Маркум, Дж. Браун, виокремлюють стратегію колабораціонізму, тобто свідому, активну та систематичну співпрацю місцевого населення з окупантами, спрямовану на забезпечення сталого та ефективного функціонування окупаційного режиму. Відповідна співпраця місцевого населення з окупантами лише тоді може визнаватися колабораціонізмом, якщо вона здійснюється на основі цієї стратегії. При цьому, на думку дослідників, стратегія колабораціонізму не охоплює спорадичні прояви колабораціонізму серед цивільного населення, зумовлені необхідністю виживання на окупованій території¹². Можливість такого виживання часто пов’язується науковцями з економічним колабораціонізмом, який зазвичай виокремлюють з-поміж інших видів колабораційної діяльності¹³. В. Шайкан, даючи визначення економічного колабораціонізму, акцентувала увагу на тому, що трудову діяльність робітників, селян, службовців, яка давала змогу вижити, ‘за відсутністю в ній ознак злочинів, треба вважати такою, що не підлягає переслідуванню’¹⁴.

На думку О. Зубченка,

економічний колабораціонізм є комплексним соціально-політичним феноменом, який описує відносини щодо матеріально-ресурсного забезпечення, що складаються між місцевим населенням та окупантами і при цьому характеризує пріоритетність військової сили та політичної влади перед багатством, що свідчить про архаїзацію суспільних практик. Водночас на диференціацію відповідних соціальних взаємодій значний вплив має просторовий чинник, економічна спеціалізація певних регіонів та особливості розміщення продуктивних сил¹⁵.

Вчені-криміналісти використовують різноманітні формулювання форми колабораційної діяльності, передбаченої у ч. 45 ст. 111¹ КК України. Є. Письменський пише про колабораційну діяльність у економічній (господарсь-

¹¹ M Hechter, O Vidal-Aparicio, ‘Dynamics of military occupation’, C J Coyne, R L Mathers (ed), *The handbook on the political economy of war* (Edward Elgar 2011) 432–453.

¹² D Edelstein, *Occupational hazards: success and failure in military occupation* (Cornell University Press 2008); A Marcum, ‘To Dictate the Peace: Power, Strategy, and Success in Military Occupations’ (Doctor of Philosophy Dissertation, 2015); C Lammers, ‘Occupation Regimes Alike and Unlike’ [2003] 24(9) *Organization Studies* 1177–1202.

¹³ Р Турчин, ‘Колабораціонізм в умовах воєнного стану в Україні: окремі проблеми та шляхи їх подолання’ [2025] 1 Аналітично-порівняльне правознавство 71–75.

¹⁴ В Шайкан, *Колабораціонізм на території рейхскомісаріату “Україна” та військової зони в період Другої світової війни* (Мінерал 2005) 48–49.

¹⁵ О Зубченко, ‘Соціально-просторовий вимір економічного колабораціонізму (на прикладі Запорізької області)’ [2023] 55 *Габітус* 21–27.

кій) сфері¹⁶. В іншій монографії з проблем кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність автори змінюють певним чином акценти та пишуть про економічне (господарське) колаборантство, віддаючи перевагу саме поняттю економічного, а не господарського колабораціонізму, обґрунтовуючи свою точку зору в цій праці. Так, М. Рубашенко, О. Зайцев і І. Яковук у одному з підрозділів монографії вважають, що передача матеріальних ресурсів, очевидно, не завжди є результатом здійснення операцій, що вказують на господарську діяльність, тому термін “господарське колаборантство” набуває більшої умовності порівняно з економічною співпрацею. Передача матеріальних ресурсів зміцнює / посилює економічну основу окупанта, тож термін “економічне колаборантство” видається більш вдалим¹⁷. М. Рубашенко і Н. Шульженко в наступному підрозділі монографії вважають, що

економічне колаборантство – <...> форма співпраці населення окупованих територій з окупантом, яка полягає в передачі матеріальних ресурсів воєнізованим окупаційним формуванням і формуванням держави-агресора чи в провадженні господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором та окупаційною владою <...>. Іншою справедливою назвою для цього типу співпраці може бути “господарське колаборантство”. Однак цей варіант, як убачається, акцентує увагу лише на одній із форм – провадженні господарської діяльності, тоді як перша форма – передача матеріальних ресурсів – не обов’язково пов’язана з господарською діяльністю як суб’єкта, так і адресата передачі ресурсів. Частково цей вид співпраці може бути названий і воєнним колаборантством, адже він передбачає, зокрема, матеріальне забезпечення відповідних воєнізованих формувань¹⁸.

Для вироблення власної наукової позиції стосовно термінологічного найменування форми колабораційної діяльності, передбаченої у ч. 4 ст. 111¹ КК України, потрібно насамперед встановити, чи тотожними є форми колабораціонізму в цій частині статті. Так, у ч. 4 ст. 111¹ КК України встановлено кримінальну відповідальність за передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора (далі – передача матеріальних ресурсів), та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, зокрема окупаційною адміністрацією держави-агресора (далі – провадження господарської діяльності). Навіть з побіжного аналізу цього формулювання вбачається нетотожність вчинених суспільно небезпечних діянь, об’єднаних законодавцем в одній частині статті. Таке об’єднання вважаємо штучним. Адже передача матеріальних ресурсів не належить ні до економічної форми співпраці з окупаційною адміністрацією держави-агресора, ні до господар-

¹⁶ Є Письменський, *Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності* (Алерта 2024) 177.

¹⁷ М Рубашенко (ред), *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* (Право 2024) 123.

¹⁸ Рубашенко (н 17) 304.

ської. Як бачимо, законодавець чітко визначив адресатів такої матеріальної допомоги, а саме незаконні збройні чи воєнізовані формування, створені на тимчасово окупованій території, та/або збройні чи воєнізовані формування держави-агресора.

З системного тлумачення норми, вміщеної у ст. 111¹ КК України, вбачається, що такий адресат передачі матеріальних ресурсів не тотожний іншому адресату, з якими може співпрацювати громадянин України. Йдеться про державу-агресора, незаконні органи влади, створені на тимчасово окупованій території, зокрема окупаційну адміністрацію держави-агресора. Тому й у судовій практиці в більшості своїй дії обвинувачених кваліфікуються за ч. 4 ст. 111¹ КК України як передача матеріальних ресурсів у разі, коли адресатом були відповідні збройні чи воєнізовані формування держави-агресора¹⁹ або незаконні збройні чи воєнізовані формування, створені на тимчасово окупованій території²⁰.

У тих вироках, у яких обвинуваченим інкримінувалося вчинення як передачі матеріальних ресурсів, так і провадження господарської діяльності, фактичні обставини справи доволі типові. Наприклад, згідно з вироком Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 29.08.2023 обвинувачений, перебуваючи на тимчасово окупованій території, добровільно погодився очолити “Сватівський автодор” т. зв. “ГУП ЛНР ‘Луганський автодор’” та, маючи у своєму розпорядженні матеріально-технічну базу державного підприємства “Луганський облавтодор”, передав ресурси філії “Сватівський райавтодор” незаконним збройним формуванням держави-агресора, створеним на тимчасово окупованій території, та організовував ремонт і відновлення доріг на цій території у взаємодії з окупаційною адміністрацією²¹. В окремих вироках фігурує перереєстрація відповідного підприємства чи товариства, який очолив обвинувачений та надалі продовжив здійснювати господарську діяльність. Такі дії окремі суди також відносять до передачі матеріальних ресурсів. Водночас у більшості вироків ці дії включаються судами в таку форму колабораціонізму, як провадження господарської діяльності²².

З огляду на фактичні обставини, викладені у подібних вироках, вважаємо, що такі матеріальні ресурси передавалися не збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, а окупаційній адміністрації держави-агресора. Тобто адресат передачі матеріальних ресурсів неправильно визначався судами, які інкримінували обвинуваченим дві форми колабораційної

¹⁹ Вирок Київського районного суду м. Харкова від 27.03.2024 у справі № 953/1252/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/117936409>> (дата звернення 27.03.2025).

²⁰ Вирок Ленінського районного суду м. Кіровограда від 18.09.2023 у справі № 405/6271/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/113643284>> (дата звернення 27.03.2025).

²¹ Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 29.08.2023 у справі № 308/5054/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/113083404>> (дата звернення 27.03.2025).

²² Вирок Червонозаводського районного суду міста Харкова від 09.10.2023 у справі № 646/4507/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/114039907>> (дата звернення 27.03.2025).

діяльності, передбачені ч. 4 ст. 111¹ КК України. Якщо не заглиблюватися у проблему кваліфікації дій обвинувачених у випадках, подібних до розглянутих, за сукупністю частини 2 або 5 ст. 111¹ КК України та ч. 4 цієї статті, вважаємо, що їм мала б інкримінуватися лише одна форма колабораційної діяльності, передбачена ч. 4 ст. 111¹ КК України, а саме провадження господарської діяльності, а не передача матеріальних ресурсів, з огляду на відсутність адресата їх передачі, визначеного законодавцем.

З урахуванням викладеного вважаємо, що передача матеріальних ресурсів є відмінною від провадження господарської діяльності формою колабораційної діяльності та не належить до економічного (господарського) колабораціонізму. Передачу матеріальних ресурсів з огляду на класичне розуміння співучасті у вчиненні кримінального правопорушення необхідно відносити до пособництва діяльності відповідних збройних або воєнізованих формувань. Однак така форма пособництва в цьому випадку передбачається законодавцем як діяльність виконавця. Враховуючи наявність у законодавстві України нормативно визначеного поняття господарської діяльності (частини 1 і 2 ст. 3 Господарського кодексу України²³), а також з огляду на використану законодавцем в ч. 4 ст. 111¹ КК України термінологію, вважаємо за доцільне іменувати відповідну форму колабораціонізму “господарським”, включаючи в нього виключно провадження господарської діяльності.

Як зазначалося, джерела міжнародного гуманітарного права безпосередньо не гарантують забезпечення соціально-економічних праць цивільного населення на окупованих територіях, однак закладають основу захисту такого права цивільних осіб. Так, згідно зі ст. 51 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. держава не може примушувати до роботи осіб, що перебувають під захистом, яким не виповнилося 18 років, а після досягнення такого віку – лише до такої роботи, яка є необхідною або для забезпечення потреб окупаційної армії, або для забезпечення населення окупованої країни комунальними послугами або продуктами. Робота осіб, які перебувають під захистом цієї Конвенції, повинна виконуватись лише в межах окупованої території, на якій перебувають такі особи. Кожна така особа, наскільки це можливо, повинна бути залишена на своєму звичайному місці роботи²⁴.

Окрім того, у Додатку до IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі передбачено, що з фактичним переходом до рук окупанта повноважень легітимної влади він вживає всіх залежних від нього заходів для того, щоб, у міру можливості, відновити й забезпечити громадський порядок і безпеку, дотримуючись існуючих у країні законів, за винятком, коли це абсолютно неможливо (ст. 43), а сама держава-окупант розглядається лише

²³ Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

²⁴ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text> (дата звернення 27.03.2025).

як управляючий і узуфруктуарій адміністративних будівель, нерухомості, лісів і сільськогосподарських угідь, які належать державі-супротивнику і перебувають на окупованій території. Держава-окупант повинна зберігати капітальну цінність цих майнових об'єктів і управляти ними згідно з правилами узуфрукту (ст. 55)²⁵.

Відповідно до ст. 62 Додаткового протоколу I організації цивільної оборони та їх персонал користуються повагою й захистом згідно з положеннями цього Протоколу, особливо даного розділу. Вони мають право виконувати доручені їм завдання з цивільної оборони, за винятком випадків настійної воєнної необхідності. Відповідно до ст. 61 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р., для мети цього Протоколу: "цивільною обороною" є виконання деяких або всіх зазначених нижче гуманітарних завдань, спрямованих на те, щоб захистити цивільне населення від небезпек та допомогти йому усунути безпосередні наслідки воєнних дій або лиха, а також створити умови, необхідні для його виживання. Цими завданнями є: оповіщення; евакуація; надання сховищ та їх улаштування; вжиття заходів для світломаскування; рятувальні роботи; медичне обслуговування, включаючи першу допомогу, а також релігійна допомога; боротьба з пожежами; виявлення й позначення небезпечних районів; знезараження та інші подібні методи захисту; термінове надання притулку й постачання; термінова допомога у відновленні й підтриманні порядку в районах лиха; термінове відновлення роботи необхідних комунальних служб; термінове поховання трупів; допомога у збереженні об'єктів, украй необхідних для виживання; додаткова діяльність, необхідна для здійснення будь-якого з вищезазначених завдань, включаючи планування та організацію, але не обмежуючись ними²⁶.

Інших норм, які б гарантували забезпечення реалізації громадянами права на працю на окупованих територіях, норми міжнародного гуманітарного права не містять.

Проаналізувавши близько 120 вироків судів, якими громадяни України засуджувалися за ч. 4 ст. 111¹ КК України та яким інкримінувалося вчинення господарського колабораціонізму, провадженням господарської діяльності у розумінні цієї частини статті визнавалося: надання консультаційних послуг компаніям по забезпеченню діяльності бухгалтерських баз підприємств через програмне забезпечення 1С²⁷, млинарська діяльність (виробництво бо-

²⁵ IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text> (дата звернення 27.03.2025).

²⁶ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text> (дата звернення 27.03.2025).

²⁷ Вирок Печерського районного суду міста Києва від 26.09.2022. у справі № 757/15806/22-к <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/107694567>> (дата звернення 27.03.2025).

рошна та переробка зернових)²⁸, організація дорожньо-ремонтних робіт²⁹, роздрібна торгівля продуктами харчування, напоями та тютюновими виробами³⁰, торгівля промисловими виробами³¹, контроль за перевізним процесом залізницею та забезпечення роботи залізничних станцій³², сільськогосподарська діяльність³³, телекомунікаційні послуги, зокрема, доступ до Інтернету³⁴, відновлення і підтримання електропостачання, організація цієї роботи³⁵, пасажирські перевезення³⁶, охоронні послуги³⁷, постачання продукції підприємствам, установам, організаціям РФ, ЛНР, ДНР, зокрема у сфері правоохоронної та оборонної діяльності³⁸, реалізація пально-мастильних матеріалів³⁹, будівельні та відновлювальні роботи⁴⁰, організація надання послуг із водопостачання та водовідведення⁴¹, оренда нежитлових приміщень⁴², організація роботи поштового відділення⁴³, інженерно-проектувальні роботи, пов'язані з реконструкцією ТЕЦ у РФ⁴⁴, організація роботи щодо забезпечення газопостачання⁴⁵, туристичні послуги⁴⁶, переробка та консервування овочів⁴⁷.

²⁸ Вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 22.09.2023 у справі № 619/4298/23. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/113745228>> (дата звернення 27.03.2025).

²⁹ Вирок Київського районного суду міста Харкова від 02.12.2022 у справі № 953/6732/22. <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/107646873>> (дата звернення 27.03.2025).

³⁰ Вирок Київського районного суду міста Харкова від 26.12.2022 у справі № 953/7065/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/108377777>> (дата звернення 27.03.2025).

³¹ Вирок Голосіївського районного суду міста Києва від 21.02.2024 у справі № 752/24815/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/117180416>> (дата звернення 27.03.2025).

³² Вирок Київського районного суду міста Харкова від 08.02.2023 у справі № 953/254/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/108860255>> (дата звернення 27.03.2025).

³³ Вирок Соснівського районного суду міста Черкаси від 14.04.2023 у справі № 712/2352/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/110233915>> (дата звернення 27.03.2025).

³⁴ Вирок Київського районного суду м. Харкова від 24.07.2023 у справі № 953/7624/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/112362188>> (дата звернення 27.03.2025).

³⁵ Вирок Дзержинського районного суду міста Харкова від 26.07.2023 у справі № 638/6886/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/112425348>> (дата звернення 27.03.2025).

³⁶ Вирок Шевченківського районного суду міста Києва від 25.08.2023 у справі № 761/18386/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/113430160>> (дата звернення 27.03.2025).

³⁷ Вирок Київського районного суду міста Харкова від 30.08.2023 у справі № 953/2847/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/113110133>> (дата звернення 27.03.2025).

³⁸ Вирок Дніпровського районного суду міста Києва від 09.10.2023 у справі № 755/9377/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/114155561>> (дата звернення 27.03.2025).

³⁹ Вирок Комунарського районного суду міста Запоріжжя від 16.10.2023 у справі № 333/2321/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/114174364>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴⁰ Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 30.10.2023 у справі № 344/9667/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/114505853>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴¹ Вирок Київського районного суду міста Харкова від 26.01.2024 у справі № 953/7619/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/116584986>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴² Вирок Солом'янського районного суду міста Києва від 28.02.2024 у справі № 760/23304/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/117311032>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴³ Вирок Дзержинського районного суду міста Харкова від 11.03.2024 у справі № 638/7236/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/117550507>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴⁴ Вирок Фрунзенського районного суду міста Харкова 05.08.2024 у справі № 645/4065/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/120802308>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴⁵ Вирок Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 22.08.2024 у справі № 191/3180/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/121172129>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴⁶ Вирок Голосіївського районного суду міста Києва від 04.11.2024 у справі № 761/18846/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/122769677>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴⁷ Вирок Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 25.11.2024 у справі № 650/5554/24 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/123266459>> (дата звернення 27.03.2025).

Як убачається з наведеного, обвинувачені засуджувалися за ч. 4 ст. 111¹ КК України у зв'язку з провадженням ними господарської діяльності різного гатунку. Окремі з таких видів діяльності охоплюються поняттям цивільної оборони в розумінні міжнародного гуманітарного права (термінове відновлення роботи необхідних комунальних служб, допомога у збереженні об'єктів, у край необхідних для виживання). Передусім йдеться про організацію надання різноманітних комунальних послуг, як-от електропостачання, водовідведення та водопостачання, газопостачання. Ураховуючи норми міжнародного гуманітарного права, які цитувалися вище, вважаємо, що саме по собі надання таких комунальних послуг спрямоване на життєзабезпечення населення окупованої території і за відсутності інших показників, які характеризують, наприклад, ініціативність громадянина України обійняти певну керівну посаду на підприємстві, яке надає таку комунальну послугу, мету вчинення дій, спрямованих на заподіяння шкоди національній безпеці України, поведінку обвинуваченого під час чи до здійснення господарської діяльності, яка свідчить про намагання взаємодіяти з представниками окупаційної адміністрації держави-агресора.

Окрім того, на перший погляд, багато інших видів господарської діяльності, за провадження якої обвинувачені засуджувалися за ч. 4 ст. 111¹ КК України, є такими, що спрямовані на виживання особи в умовах окупації. Йдеться передусім про надання обвинуваченим різноманітних послуг, як-от телекомунікаційні, туристичні тощо, а також про окремі види діяльності (наприклад, роздрібна торгівля продуктами харчування, вирощування та продаж сільськогосподарської продукції, тваринництво). Саме в таких випадках потрібно визначати “колабораційний баланс”, про який йшлося вище. Такий баланс передусім залежить від фактичних обставин кримінального провадження, які повинні бути встановлені під час досудового розслідування та оцінені судом під час судового розгляду. В тому разі, якщо громадянин України не займав жодної керівної посади на певному підприємстві чи у товаристві, що було створено на окупованій території, а продовжив здійснювати свої трудові функції, виконуючи звичні роботи, пов'язані з необхідністю вижити в умовах окупації, у межах яких не здійснювалося забезпечення діяльності держави-агресора чи її окупаційної адміністрації, не можна відносити до протиправної діяльності та кваліфікувати за ч. 4 ст. 111¹ КК України. Виконання такої трудової функції, на нашу думку, здійснюється в межах реалізації права на працю, яке гарантується міжнародними документами, зокрема, міжнародним гуманітарним правом, та законодавством України, а тому є правомірним.

Вирішуючи проблему “колабораційного балансу” у наведених випадках, як було зазначено вище, передусім необхідно аналізувати фактичні обставини справи та наявність у діях засудженого всіх ознак складу злочину, передбаченого ч. 4 ст. 111¹ КК України, та брати до уваги, зокрема, такі обставини,

як ініціативність обвинуваченого у зайнятті відповідної керівної посади, що може свідчити про те, що особа має намір співпрацювати з державою-агресором та її окупаційною владою. Більше того, якщо в матеріалах кримінального провадження є дані, які свідчать про те, що перед призначенням на відповідну посаду, обіймаючи яку обвинувачений провадив господарську діяльність, засуджений ніде не працював, це може вказувати на те, що має місце колабораціонізм. Наприклад, згідно з даними Державної судової адміністрації кількість осіб, які засуджувалися за ч. 4 ст. 111¹ КК України, значна частина тих осіб, які перед зайняттям відповідних посад ніде не працювали та не навчалися чи були безробітними, зокрема пенсіонерами. Так, у 2022 р. було засуджено 65 % таких осіб, у 2023 р. – 64 %, у 2024 р. – 27 %⁴⁸.

Вказувати на наявність колабораціонізму, а не реалізації права на працю громадянином України на окупованій території, може й сама діяльність громадянина України на відповідній посаді. Наприклад, у багатьох вироків громадяни України засуджувалися за те, що були призначені та керували поштовими відділеннями на окупованих територіях і поширювали серед населення на цих територіях пропагандистську друковану продукцію (газети, журнали) окупаційної влади⁴⁹. Тобто один із показників того, що вчиняється саме господарський колабораціонізм, а не здійснюється правомірною реалізацією громадянином права на працю на окупованих територіях, полягає у виконанні такої роботи, яка пов'язана з пропагандою чи з поширенням пропаганди, наративів держави-агресора чи її окупаційної адміністрації серед населення окупованих територій.

Один із показників вирішення проблеми “колабораційного балансу” чітко простежується в тих вироків, які ухвалені у кримінальних провадженнях, процесуальне керівництво якими здійснювала прокуратура Автономної Республіки Крим (далі – АРК). З таких вироків чітко вбачається, що за ч. 4 ст. 111¹ КК України притягаються до кримінальної відповідальності лише ті особи, які провадили господарську діяльність у взаємодії з оборонними, правоохоронними органами, органами безпеки РФ, а також іншими державними підприємствами, установами, організаціями, зокрема через російську систему у сфері публічних закупівель. Тобто здійснювали такі види господарської діяльності, які однозначно вказують на спрямування їх до виконання стратегічних завдань РФ як держави-окупанта у війні з Україною, що суперечить стратегії національної безпеки нашої держави та свідчить про наявність шкоди відповідному об'єкту кримінально-правової охорони. Наприклад, згідно з вирокі Солом'янського районного суду

⁴⁸ Звіт про осіб, притягнених до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання (н 6).

⁴⁹ Вирок Дзержинського районного суду міста Харкова від 11.03.2024 у справі № 638/7236/23 (н 43); Ухвала Харківського апеляційного суду від 29.04.2024 у справі № 638/7236/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/119606655>> (дата звернення 27.03.2025); Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06.11.2024 у справі № 638/7236/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/122935919>> (дата звернення 27.03.2025).

м. Києва від 21.08.2024 громадянина України було визнано винуватим та засуджено за ч. 4 ст. 111¹ КК України. Як було встановлено цим вироком, обвинувачений як фізична особа-підприємець уклав з т. зв. “Головним управлінням міністерства РФ по справах цивільної оборони, надзвичайних ситуацій та ліквідації стихійних наслідків по Республіці Крим” та підписав контракт на організацію триразового гарячого харчування співробітників “Центру управління в кризових ситуаціях ГУ МНС Росії по Республіці Крим” у період несення чергування, а також окремих категорій особового складу МНС РФ, які беруть участь у доставці гуманітарної допомоги та інших невідкладних заходах⁵⁰. Тим більше про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111¹ КК України у формі провадження господарської діяльності, свідчить укладення обвинуваченим серії таких контрактів на виконання державних замовлень і взаємодію з державними підприємствами, установами, організаціями. Наприклад, згідно з вироком Солом’янського районного суду м. Києва від 24.04.2024 громадянина України, генерального директора “ООО ‘КРЫМКОМ ЮГ’”, було засуджено за ч. 4 ст. 111¹ КК України за укладення та виконання ряду контрактів у межах державних закупівель, зокрема, з т. зв. “Управлінням МВС РФ по м. Севастополю”, т. зв. “Апаратом Державної Ради Республіки Крим”⁵¹. Тобто, на нашу думку, саме в таких випадках у діях обвинувачених має місце склад господарського колабораціонізму, передбачений ч. 4 ст. 111¹ КК України.

Водночас слід мати на увазі, що з аналізу вироків, ухвалених за ч. 4 ст. 111¹ КК України, якими громадяни України визнавалися винуватими та засуджувалися за вчинення господарського колабораціонізму, вбачається, що посилення на норми міжнародного гуманітарного права, які діють в умовах окупації та визначають можливість реалізації ними свого права на працю, у таких вироків відсутні. Суди, ухвалюючи вирок за ч. 4 ст. 111¹ КК України, оцінювали докази в межах обвинувачення, висунутого особі, яке також вочевидь не містить оцінки того, чи діяв громадянин України, який здійснював господарську діяльність, у межах реалізації права на працю на окупованих територіях, гарантованих нормами міжнародного, зокрема гуманітарного, права. Лише під час апеляційного чи касаційного оскарження відповідні питання виникають, і сторона кримінального провадження, яка оскаржує вирок суду першої інстанції, наводить аргументи, що на обвинуваченого повною мірою поширюються норми міжнародного гуманітарного права та інші міжнародно-правові акти, які гарантують право на працю, зокрема й на окупованій території. Наприклад, постановою Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду скасовано вирок Держинського районного суду м. Харкова від 26.07.2023 та ухвалу Харківсь-

⁵⁰ Вирок Солом’янського районного суду міста Києва від 21.08.2024 у справі №760/16519/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/121430760>> (дата звернення 27.03.2025).

⁵¹ Вирок Солом’янського районного суду міста Києва від 24.04.2024 у справі № 761/18217/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/118611887>> (дата звернення 27.03.2025).

кого апеляційного суду від 27.05.2024 та призначено новий розгляд в суді апеляційної інстанції. Ухвалюючи таке рішення, суд касаційної інстанції у своїй постанові, зокрема, звернув увагу на те, що сторона захисту порушила перед апеляційним судом питання про те, що з урахуванням контексту та супутніх обставин підлягають застосуванню приписи відповідних Женевських конвенцій щодо оцінки дій працівників критичної інфраструктури в умовах окупації агресором. Натомість мотивів щодо спростування вказаних доводів апеляційний суд не навів⁵².

Висновки. Отже, проблема кримінальної відповідальності за господарський колабораціонізм (ч. 4 ст. 111¹ КК України) завжди балансує на межі визначення того, чи має місце правомірна реалізація громадянином України права на працю на окупованих територіях, гарантованого нормами міжнародного, зокрема міжнародного гуманітарного, права, а також законодавством України, що було названо в цій праці “колабораційним балансом”. З аналізу вироків, ухвалених судами за ч. 4 ст. 111¹ КК України, виявлено ті види господарської діяльності, здійснюючи які на окупованих територіях, громадяни України визнавалися винуватими та засуджувалися за вчинення господарського колабораціонізму.

Вирішення проблеми “колабораційного балансу” в кожному конкретному випадку потребує збору доказів, які вказують на протиправну чи правомірну поведінку громадянина України під час здійснення господарської діяльності на окупованій території з тим, щоб уникнути масового засудження за ч. 4 ст. 111¹ КК України. Про протиправну поведінку громадянина України може свідчити, зокрема, його ініціативність у зайнятті керівної посади на підприємстві, в установі, організації, які здійснюють свою діяльність на окупованій території, особливості діяльності, яка вказує на пропаганду чи поширення матеріалів з пропагандою серед місцевого населення на окупованій території, виконання контрактів, провадження господарської діяльності у взаємодії з оборонними, правоохоронними органами, органами безпеки рф, а також іншими державними підприємствами, установами, організаціями, зокрема, через російську систему у сфері публічних закупівель.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Edelstein D, *Occupational hazards: success and failure in military occupation* (Cornell University Press, 2008).
2. Pysmenskyi Ye, *Kolaboratsionizm yak suspilno-politychne yavyshe v suchasni Ukraini (kryminalno-pravovi aspekty): nauk. narys* (Rumiantseva H. V. 2020) (in Ukrainian).
3. Pysmenskyi Ye, *Kryminalno-pravovi problemy protydii kolaboratsiinii diialnosti* (Alerta 2024) (in Ukrainian).

⁵² Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 23.01.2025 у справі № 638/6886/22 (н 49).

4. Shaikan V, *Kolaboratsionizm na terytorii reikhskomisariatu "Ukraina" ta viiskovoi zony v period Druhoi svitovoi viiny* (Mineral 2005) (in Ukrainian).

Edited books

5. Hechter M, Vidal-Aparicio O, 'Dynamics of military occupation', C J Coyne, R L Mathers (ed), *The handbook on the political economy of war* (Edward Elgar 2011) 432–453.
6. Verbenskyi M (red), *Kryminalna sytuatsiia v Ukraini v umovakh viiny: osnovni tendentsii. 2023 rik* (TVORY 2024) (in Ukrainian).
7. Rubashchenko M (red), *Kolaboratsionizm na tymchasovo okupovanykh terytoriakh: problemy pravovoi otsinky, harantuvannia prav i svobod liudyny ta reintehratsii terytorii* (Pravo 2024) (in Ukrainian).

Journal articles

8. Lammers C, 'Occupation Regimes Alike and Unlike' [2003] 24(9) Organization Studies 1177–1202.
9. Dolhoruchenko K, 'Kolaboratsionizm yak fenomen viiny ta naukovie poniattia v mezhakh istoryko-pravovykh doslidzhen' [2022] 56 Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Yurysprudentsiia 16–19 (in Ukrainian).
10. Zubchenko O, 'Sotsialno-prostorovyi vymir ekonomichnoho kolaboratsionizmu (na prykladi Zaporizkoi oblasti)' [2023] 55 Habitus 21–27 (in Ukrainian).
11. Turchyn R, 'Kolaboratsionizm v umovakh voiennoho stanu v Ukraini: okremi problemy ta shliakhy yikh podolannia' [2025] 1 Analitychno-porivnialne pravoznavstvo 71–75 (in Ukrainian).

Theses

12. Marcum A, 'To Dictate the Peace: Power, Strategy, and Success in Military Occupations' (Doctor of Philosophy Dissertation, 2015).

Zoia Zahynei-Zabolotenko

CRIMINAL LIABILITY FOR ECONOMIC COLLABORATION
(PART 4 OF ARTICLE 111¹ OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)
VS THE RIGHT TO WORK OF UKRAINIAN CITIZENS
IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES

ABSTRACT. The criminalization of Ukrainian citizens for economic collaboration (Article 111¹(4) of the Criminal Code of Ukraine) is opposed by their exercise of the right to work, which is one of the fundamental human rights guaranteed both at the level of international documents and in national law. Under occupation, the state does not stop guaranteeing the right to work to Ukrainian citizens. In this aspect, it is important to find a balance between the realization of this right by Ukrainian citizens, its guarantee by Ukraine and criminalization for economic collaborationism (the "collaboration balance"). In order to understand this balance, it is important to bear in mind that in the occupied territories the right to work, although not directly ensured, protects civilians in terms of the exercise of this right in the occupied territories.

The purpose of the article is to determine the balance between bringing Ukrainian citizens to criminal liability for economic collaboration (Part 4 of Article 111¹ of the Criminal Code of Ukraine) and the possibility for Ukrainian citizens in the temporarily occupied territories to exercise the right to work guaranteed by the State.

The analysis of 120 court verdicts under Part 4 of Art. 111¹ of the Criminal Code of Ukraine revealed the types of economic activity for which Ukrainian citizens were found guilty and convicted of economic collaboration. Some of these activities are covered by the concept of civil defense in the sense of international humanitarian law (for example, the organization of various public utilities).

ПРАВО УКРАЇНИ • 2025 • № 3 • 97-112

The mere provision of such services aimed at the life support of the population of the occupied territory, in the absence of other indicators indicating the existence of collaboration activities, does not constitute a crime under Part 4 of Article 111¹ of the Criminal Code of Ukraine. If a citizen of Ukraine carries out economic activities aimed at survival under occupation, which consists, in particular, in the provision of certain services, in the absence of other signs of a criminal offense under Part 4 of Article 111¹ of the Criminal Code of Ukraine, it indicates the absence of signs of economic collaboration.

Solving the problem of the “collaboration balance” in each specific case requires the collection of evidence indicating the illegal or lawful behavior of a citizen of Ukraine in the course of economic activity in the occupied territory in order to avoid mass conviction under Part 4 of Article 111¹ of the Criminal Code of Ukraine. The illegal behavior of a citizen of Ukraine may be evidenced, in particular, by his/her initiative in holding a managerial position at an enterprise, institution, organization operating in the occupied territory, a feature of the activity that indicates propaganda or dissemination of propaganda materials among the local population in the occupied territory, the implementation of contracts in cooperation with the defense, law enforcement, security agencies of the Russian Federation, as well as other state-owned enterprises, institutions, organizations, in particular through the Russian Federation.

KEYWORDS: collaboration; economic collaborationism; criminal liability; crime; aggressor state; interaction with the aggressor state; transfer of material resources; occupied territories.